

ДИСКУСИЈА

ОСВРТ НА НЕКЕ ПРИМЈЕДБЕ Др ГЛИГОРА СТАНОЈЕВИЋА ИЗНИЈЕТЕ У ПРИКАЗУ МОГА РАДА „ПИТАЊЕ БОЈА НА ЦАРЕВОМ ЛАЗУ“

У приказу мога рада „Питање боја на Царевом Лазу“, др Глигор Станојевић¹ се дотакао неколико питања. Потребно је да критички попутим његове примједбе, иако не сматрам да је полемика најсрећнија форма за разјашњење спорних питања.

Др Станојевић полази са гледишта да није било оправданих разлога за поновно покретање овог питања, с обзиром да ја нијесам донио нове документе и што „Царев Лаз као историјски чинилац нема таквог значаја за историју Црне Горе“.²

Ја не дијелим мишљење др Станојевића. Циљ мога рада није био да трагам за новим документима, иако би проналажење ових било од велике важности, већ сам себи поставио задатак да простудирам постојеће изворе и да упоређењем истих извучем одређене закључке. Било би непаметно ако би престали са трагањем за новим материјалима, иако по мом мишљењу, постојећи документи дају довољно доказа, да су погрешне теорије свих историчара, у које спада и др Станојевић, да у јулу 1712. године није било боја на Царевом лазу. Такође не сматрам оправданим гледиште др Станојевића у погледу важности боја на Царевом лазу. Вој на Царевом лазу као историјски чинилац има велики значај, јер је дошао као посљедица пристајања Црногораца уз Русију 1711. године, а те везе су играле врло важну улогу у историји Црне Горе, и то не само због њеног односа према Русији већ и

због промјене односа према Турској, Венецији и Аустрији. Даље, независно од важности тога историјског факта, ја полазим са гледишта, да нема труда који се не би исплатио када је у питању трагање за научном истином.

Врло ми је жао што ми простор не дозвољава ширу разраду ових питања па ћу се задржати само на следећим:

1. *Да ли је исправно гледиште Јована Томића и др Станојевића да се нека племена Црне Горе нијесу борили против Турака у јулу 1712. године и куда се кретала турска војска од Спутжа и Подгорице ка Цетињу.*

Др Станојевић заступа исто гледиште као и Јован Томић, да су се нека племена старе Црне Горе покорила Турцима прије турског напада на њихову територију. Он каже: „Увиђајући да се савремени млетачки извори о збивањима у Црној Гори 1712. године не могу одбацити, Вукчевић је покушао да побије Томићеву тврдњу да су сва црногорска племена и друга према Подгорици положила оружје пред пашом. У извештају генералног провидура Карла Лизанија од 28. августа 1712. године стоји: »Turci... s'avvicinarono nella campagna di Cetigne dopo aver obligati alla rassegnazione i popoli de Cuzzi, de Clementi, del Fiume, Zenta, come par quelli di Cernizza per assicurar la schiena dell'essercito dagl'insulti della loro fierrezza«, што у преводу на српскохрватски

¹ Историјски записи, књ. XXV, св. 4, 1968, 657—667.

² Исто, 657.

значи: „Турци се приближавају Цетињском пољу пошто су приморали на покорност племена: Куча, Климената, Ријеке а такође и оне из Црмнице, да би осигурали леђа војсци од њихових напада“.³

Станојевићев коментар овога текста гласи: „Сматрам да у италијанском тексту del Fiume Zenta не може ништа друго значити до Ријека, односно Ријечка нахија, а не никако ријека Зета како тврди Вукчевић. Јер како би Ахмет-паша покорио Црмничане, који нијесу били на правцу надирања ка Цетињу, а Ријечку нахију оставио на миру“.⁴

Др Станојевић је повргнуо критички мој превод тога текста и направио несхватљиву пометњу у територијама и времену. Он је убацио Клименте у долину ријеке Зете, а ријеку Зету у Ријечку нахију. Послије тога је покушао да из упоређења текстова из двије Пизанијеве депеше од 24. августа и 20. септембра 1712. године извуче закључак, као да се ради о истој територији, тј. о Ријечкој нахији, па је на крају закључио: „Не вјерујем да се ради о толиком незнању италијанског језика, јер Вукчевић је могао ако сам не зна италијански некоме даги да му преведе текст“.⁵

Пошто је у овом питању направљена права збрка, јер је сада врло тешко установити ко је шта казао — Пизани, Томић, Вукчевић, Станојевић, и пошто је то једно од најкарактеристичнијих мјеста из свих Пизанијевих депеша, морам се вратити полазној тачки, па да испочетка расправим ово питање и у начин излагања унесем одређену систематичност. Прије него том задатку приђем, желим да укажем на три момента:

а) Др Станојевић нема право да ми приписује омаловажавање депеша Карла Пизанија. Ко је пажљиво прочитао мој рад, а нарочито два мјеста на странама 7. и

13, видјеће да ја ове материјале третирам као прворазредну архивску грађу. Ја само желим да те драгоцјене архивске податке сачувам од погрешних интерпретација.

б) Др Станојевић није донио текст онако како он стоји у Пизанијевој депеши од 24. августа 1712. године. Такође превод тога текста не може да се одржи. Текст није узет из оригинала, већ из Томићевог дјела „Питање Царева лаза“ (страна 122. нап. 1), па је др Станојевић направио исту грешку као и Томић.

с) На крају мога рада „Питање боја на Царевом лазу“ на средини стране 174. упадљиво стоји напомена која гласи:

„Италијанске текстове преводили, упоређивали и контролисали моји пријатељи Јосип Батовец, Винко Перић и Giorgio Colombo из Милана...“. Ако др Станојевић ово није видио значи да је приказао књигу коју није честито ни прочитао. Ако је пак тај текст видио па намјерно прави такве примједбе, онда је то најблаже речено неукусно.

Да бисмо читаоца што лакше увели у ово спорно питање, сматрам да ће бити најбоље ако најприје наведем то мјесто из депеше Карла Пизанија од 24. августа 1712. године. Оно је карактеристично по томе што недвосмислено каже да су Црногорци Ахмет-паша пружали сталан и живав отпор на цијелом путу до Цетиња и да су му нанијели велике губитке. То мјесто у преводу гласи: „Није био мали напор нити мала тешкоћа сераскјера пошто је закорачио у Црну Гору, као што сам јавио у претходним мојим писмима, продужавајући да продире дубоко у исту да би приморао побуњенике на покорност. Његово напредовање стало га је крви, врло великих патњи, јер побуњеници утврђени у мјестима по природи погодним за њих, упоркос одушевљењу Турака

³ Историјски записи, 1968. књ. XXV, св. 4, 658.

⁴ Исто, 658.

⁵ Исто, 659.

опирали су му се на сваком кораку, наносећи му немало губитака у мртвима и знатне штете. Од свега онога што је војску највише могло узнемирити било је, да је нашао земљу опустошену, што су урадили побуњеници из превентивних разлога са циљем да га лише средстава за живот, тако да је недостајала храна за издржавање људства, па чак и траве за коње.⁶ Поред свега тога Турци силом и уз стално им пружање отпора, савладаше све препреке и у току неколико наредних дана, уз много муке се приближише Цетињском пољу, пошто су претходно приморали на покорност становнике Куча, Климената, од ријеке Зете као и од Црмнице, како би осигурали леђа војсци од њихових напада.⁷

Сада да се упознамо са разним коментарима овог текста. Ево првог Томићевог коментара у његовом дјелу „Турски поход на Црну Гору 1712. године“. Он гласи: „За то вријеме се везир с војском упутио од Спужа ка Цетињу. Црногорци иако оскудни у баруту и олову давали су му отпора. Утврђујући се на положајима јаким од природе, уступали су корак по корак, наносећи непријатељу штете. Али више од тога на везирову војску утицало је то, што на путу којим, је продирала, није могла наћи ничега, јер су Црногорци повлачећи се, уништавали за собом све, тако да непријатељу нијесу остављали никакве хране, па ни траве за коње. Везир је међутим прелазео преко свих тешкоћа хитајући на Цетиње и уз пут потчињавајући крајеве којима је пролазила војска.“⁸

Текст депеше Карла Пизанија и Томићева интерпретација тога текста су толико јасни да се јасније не могу замислити. Црногорци, а не поједина црногорска племена,

давали су Турцима живав отпор, уништавајући за собом све, а племена која су се налазила на путу од Спужа до Цетиња нијесу пред Турцима положила оружје још док су они били у Спужу, већ су их Турци покорили приликом овог надирања, а то практично значи последије 17. јула, тј. последије дана за који се веже бој на Царевом лазу.

Што се тиче племена која су се паши покорила док је овај био у Спужу, Томићев коментар гласи: „Зато док се везир бавио под Спужем и тим прекинуо везу између Црногораца и Брђана, скадарски паша с помоћним одредима предузео је напад на Брђане и примораво Куче и Клименте на послушност, узевши од њих таоце за јемство да ће бити на миру. Затим је то исто учинио са Зећанима и с Црмничанима. И тек кад су потчињавањем свих ових потпуно обезбјеђена леђа војсци, која ће се кренути према Цетињу, везир се кренуо на ову страну.“⁹

Као што се види, нема ни говора о потчињавању црногорских нахија које стоје према Ахмет-пашаши — Љешанској, Ријечкој и Катунској. То доказује и Пизанијева депеша од 25. јула по новом, односно 14. јула по старом календару, тј. три дана прије боја на Царевом лазу. Ево опет Томићевог коментара: „Зато је послао писма црногорским племенима позивајући их да се што прије предају претећи непослушнима истребљењем а послушнима обећавајући опроштај с тим да изврше што предвиђа царски ферман. Везир тим кораком није успио што је желлио. Црногорци му нијесу вјеровали, и у толико мање што им је било нејасно што је то што наређује царски ферман. Стога су многа племена била уздржљива у одговору везиру, изјављујући да ће му по-

⁶ Да бих избјегао непотребно препирање, превод сам навео онако како он стоји код др Станојевића, иако он нема никаквог оправданог разлога да приговара мом преводу.

⁷ Пизанијева депеша од 24. августа 1712. године.

⁸ Јован Томић, *Турски поход на Црну Гору 1712. године*, 182.

⁹ Исто, 179.

слати ког од својих главара да прво чују какво је то султаново наређење, па да потом ријеше о предаји или о настављању непријатељства.¹⁰

Сада да се упознамо са коментаром др Станојевића у његовом раду „Црна Гора у доба владике Данила“. То мјесто гласи: „За то вријеме скадарски паша с помоћним одредима напао је Брђане и Куче и приморао Клименте на лојалност. Турцима су се такође покорили Зећани и Црмничани. И тек кад су Турци потчињавањем ових племена обезбиједили леђа војсци која ће кренути према Цетињу везир је кренуо према Црној Гори.“¹¹

Овоме тексту није потребан коментар, јер се из њега види да племена старе Црне Горе још увијек стоје непокорена. Потребно је само нагласити то да др Станојевић не оперише појмом „Брђани“. У Брђане спадају: Бјелопавлићи, Пипери, Ровчани, Братоножићи, Морачани, Кучи и Васојевићи.¹² Према томе, и Кучи су Брђани.

Јован Томић није пак остао досљедан овом тумачењу. У својој другој студији „Питање Царева лаза“ Томић покушава да докаже да на Царевом лазу 1712. године није било никаквог боја, нити да га је могло бити јер, турска војска није надирала од Спужа ка Цетињу преко Царева лаза. Поред тога Томић заступа гледиште да су Ријечани тј. становници Ријечке нахије положили оружје пред Ахмет-пашом још док је овај био у Спужу, а то значи прије 17. јула по старом календару. У склопу тога долази и она погрешна Томићева и Станојевићева интерпретација када су пребацили запету која се налази иза ријечи »del Fiume Zenta« и ставили је иза ријечи »Fiume«, те су од области ријеке Зете направили двије обла-

сти, Ријеку тј. Ријечку нахију и покрајину Зету. Када су по Томићу становници Ријечке нахије били положили оружје пред пашом прије него је овај пошао из Спужа, Томић није држао за могуће да се неко други борио на Царевом лазу тј. на територији Ријечке нахије и да су Ријечани скривених руку посматрали ту борбу.¹³

Ту Томићеву заблуду ја сам исправио и ону запету вратио на њено мјесто, како и стоји у оригиналу који гласи: »dopo aver obligati alla sassegnatione i Popoli de Cuzzi, de Clementi, del Fiume Zenta, come pur quelli di Cernizza«, што у преводу значи: „пошто су приморали на покорност становнике Куча, Климената, од ријеке Зете и оне од Црмнице“.¹⁴

Одмах у продужетку тога текста, на страни 145. објаснио сам да по моме мишљењу они „од ријеке Зете“, морају бити Бјелопавлићи, које је Ахмет-паша потчињено када се кроз Острошки клинац спустио у Бјелопавлиће.

Живио сам у убјеђењу да сам био довољно јасан и да изнијети докази довољно говоре да се под појмом »Fiume Zenta« може сматрати искључиво област ријеке Зете. Томићеву погрешну интерпретацију нијесам подвргавао оштријој критици, већ сам само нагласио да је у питању заблуда а никако зла намјера.¹⁵

Тежиште не лежи у томе да ли је Ахмет-паша покорио Ријечане и остале који су се нашли на његовом путу од Спужа до Цетиња приликом његовог надирања ка Цетињу у времену од 17. до 26. јула по старом календару. Сама чињеница да је избио на Цетиње доказује да је покорио племена преко чије територије је ишла његова војска. Тежиште проблема лежи у томе да Ријечани тј. становници

¹⁰ Пизанијева депеша од 25. јула 1712. Ј. Томић, *Турски поход*, 178.

¹¹ Др Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба Владике Данила*, 83.

¹² *Гласник српског уч. друштва* књ. XL, Београд 1874, 20.

¹³ Ј. Томић, *Питање Царева лаза*, стр. 128—129.

¹⁴ Др Н. Вукчевић, *Питање боја на Царевом лазу*, 144—145.

¹⁵ Исто, стр. 144.

Ријечке нахије нијесу положили оружје пред Ахмет-пашом још док се овај налазио у Спужу, што значи да су се заједно са другим Црногорцима супротстављали Ахмет-паша, или, још јасније, да су се 17. јула борили против Турака у сектору Царева лаза. Њихове домове Ахмет-паша није могао да пали још док је био у Спужу, он је то могао да чини када је са војском ступио на њихову територију. У склопу тога треба посматрати и Пизанијеву депешу од 20. септембра 1712. године, која каже: Паша... „се спустио уским стазама брда са великим губицима за своје људе, јер она иста племена која су се покорила и да би их покорио морао је да им пали куће и уништава имовину, правила су му засједе са више чета и нападали заштитницу његове војске, тако да је остао у покрету ојађен. Сматра се да је међу мртвима и рањенима остало до 500 и не мало његове коморе.“¹⁶ Овај дио Пизанијеве депеше описује повратак Ахмет-пашине војске од Цетиња ка Спужу. То значи да су га при повратку нападали Ријечани и Љешњани, тј. они преко чије територије је надирао и којима је приликом надирања палио куће.

Постоји доста доказа да ријечи »Fiume Zenta« значе „ријека Зета“ а никако Ријечка нахија, јер Пизанијеве ријечи „да би осигурали леђа војсци од њихових напада“ јасно говоре да је то околина Спужа а не Ријечка нахија, јер се територија Ријечке нахије није налазила иза његових леђа већ напротив неколико десетина километара испред њега. Ова територија је била иза његових леђа, тек када је дошао у Цетиње.

У два документа из XVIII вијека се наводи Ријечка нахија као један и »Fiume Zenta« као други

географски појам. Први је из новембра 1717. године који гласи: »Compagnia Fiume Zenta armata li rosti di Legliani e Riesca«.¹⁷ Ријеч је о Fiume Zenta, Љешанској и Ријечкој нахији. Други документ је писмо Марка Антонија Бубића од 15. октобра 1767. године које помиње збор главара од пет нахија Црне Горе и набраја их овим редом: „Црмница, Ријечка нахија, Катунска нахија, Љешанска нахија и на крају Fiume Zenta«.¹⁸

Сам др Станојевић је својевремено тврдио да се Ријека, тј. Ријека Црнојевића око које се налази Ријечка нахија, у италијанским документима појављује под именом: »Fiume, Fiumare, Fiume Zarnoevich ili Zernoevich«.¹⁹

Најважнији документ имамо код самог провидура Пизанија у његовој депеши од 25. јула 1712. године. На првој страни, трећи пасус, налази се текст који гласи: »Di questo modo S'avvanzarono poi verso Spus, Fortezza situata nel piano al Fiume Zenta...« што у преводу значи: „На тај начин напредоваше затим према Спужу, утврђењу смјештену у долини на ријеци Зети“.

Сви наведени докази јасно говоре да ријечи »del Fiume Zenta« означавају област око ријеке Зете, а никако Ријечку нахију, јер је сасвим познато да Спуж лежи на ријеци Зети у Бјелопавлићима, а не на Ријеци Црнојевића у Ријечкој нахији.

Код Томића и др Станојевића има и других изопачавања. Они тврде како у Пизанијевој депеши стоји да су сва црногорска племена и друга према Подгорици била положила оружје пред пашом прије 17. јула, тј. прије боја на Царевом лазу. Таквог текста у Пизанијевој депеши нема. Тамо су такстативно наведени: Кучи, Кли-

¹⁶ Пизанијева депеша од 20. IX 1712.

¹⁷ Славко Мијушковић, Историјски гласник, 1959. св. 1—2, 150.

¹⁸ Иларион Руварак са добрим правом сматра да су то Пјешивици. Види Montenegrina, 63. Упореди: Гласник срп. уч. друштва, II. одељ. књига II, Београд 1870, 18, 31, 50 и 51.

¹⁹ Историјски гласник за 1957. св. 1—2, 147.

менти, становници из области ријеке Зете и они од Црмнице. Овдје се сигурно мисли на источни дио Црмничке нахије од Вирпазара поред Скадарског језера у правцу Скадра, а не на њен западни дио који се граничи са Ријечком нахијом.

Наведене чињенице јасно говоре да др Станојевић свјесно жели да умањи јачину црногорског отпора Ахмет-пашиној војсци у јулу 1712. године да би на тај начин одбранио своју тезу да те године није било великог сукоба у сектору Царева лаза и да тај таквак какав је био није могао да да подлогу за стварање велике традиције о црногорској побједи и турској погибији. Да би умањено значај овог боја или правилније речено битке, он закључује: „Ако сведемо све ове податке, долазимо до закључка да Црногорци односно Катунјани нијесу могли нанијети велики пораз Турцима на Царевом лазу 17. јула 1712. године по старом. Може бити још само спорно да ли су Катунјани на простору Царева лаза потукли неки мањи одред приликом турског надирања ка Цетињу 1712. године. Та борба као историјски чинилац нема нарочитог значаја нити је могла послужити као основа за стварање легенде о нечувеној црногорској побједи на Царевом лазу 17. јула 1712. године по старом.“²⁰

Др Станојевић држи за могуће да су Катунјани бранили сектор Царева лаза и да су становници Ријечке нахије посматрали ту борбу скрштених руку. Ако ову идеју разрадимо даље, доћи ћемо до још горег резултата. Пизанијева депеша од 24. августа каже да су се устаници повлачили „из бусије у бусију и за собом уништавали све“. То по др Станојевићу значи да су Катунјани бранећи сектор Царева лаза уништавали имовину

становника Ријечке нахије и да су ови то опет скрштених руку посматрали. Нема сумње да је др Станојевић на брзину извео такве закључке, јер кад би ови били плод његовог размишљања, с правом би се могло рећи да му недостаје научни смисао за рјешавање и најједноставнијих питања.

Са овим питањем тијесно је повезано и питање правца кретања турске војске од Спужа и Подгорице ка Цетињу. На основу Томићевих излагања ја сам извео закључак да се по Томићу турска војска кретала не преко Царева лаза, већ преко Катунске нахије.²¹

То моје излагање и закључак др Станојевић је попрадио коментаром и на крају закључио: „иако сам Вукчевић признаје да Томић не говори о Катунској нахији као попришту борбе, њему не смета да из Томићевог писања закључи да је турска војска надирала преко Катунске нахије и да су Катунјани бранили своју територију (пошто је ријеч о Катунјанима они могу бранити само Катунску нахију). Међутим, када се чита Томићев рад „Турски поход на Црну Гору 1712. године“ а нарочито напомене испод текста, иако он изричито не каже куда се кретала турска војска од Спужа и Подгорице према Цетињу, јасно проистиче да је то било преко Љешанске и Ријечке нахије.“²²

Ја сам захвалан др Станојевићу што отворено на два мјеста у наведеном приказу признаје да се турска војска кретала преко Љешанске и Ријечке нахије односно преко Царева лаза.²³ Колико је мени познато, то је прво отворено признање противника Царева лаза из 1712. године да се турска војска кретала тим правцем. Др Станојевић је пак био дужан да тачно укаже на та мјеста из Томићевог рада „Турски поход на Црну

²⁰ Ист. записи, књ. XXV, Титоград 1968, св. 4, 663.

²¹ Ј. Томић, *Питање Царева лаза*, 122.

²² Н. Вукчевић, *Питање боја на Царевом лазу*, 156.

²³ Др Г. Станојевић, *Историјски записи*, 1968, књ. XXV, св. 4, 659.

²³ Исто, 659.

Гору 1712. године“ из којих проистиче да се турска војска кретала тим правцем.

Има доста аргумената који побијају тврдњу др Станојевића. Мислим да је у овом случају довољно да наведем само један. На страни 156. мога рада, напомена 105, налази се текст који гласи: „Много касније, приликом обраде другог турског похода на Црну Гору под командом Нуман-паше Ђуприлића, Томић је конкретнији. Он тврди да је турска војска од Спужа ка Цетињу ишла преко Катунске нахије па каже: „Главни пак одред за који смо видели да је ишао од Спужа путем којим је 1712. године, Ахмет-паша ишао ка Цетињу, улазећи у Катунску нахију, био је једини који је пред собом имао непријатеља“.²⁴

Према томе, тачна је моја тврдња да је Томић у два своја каснија рада заступао гледиште да је правац кретања турске војске био од Спужа ка Цетињу преко Катунске нахије. Остаје још да др Станојевић докаже да је Томић имао друго гледиште приликом обраде свог првог рада „Турски поход на Црну Гору 1712. године“.

2. Како су бројно могле да изгледају турске и црногорске снаге 1712. године

У моме раду ја сам на престо-ру од 10 страна изнио низ података о јачини турских и црногорских снага 1712. године. За одређивање јачине црногорских снага изнио сам податке за период од 1523. до 1796. године. На основу тих података дошао сам до закључка да су се црногорске снаге у овом периоду кретале од 7 до 10 хиљада бораца. Претпостављам да су снаге послје дугог Морејског рата нешто биле опале, те сам се одлучио за податке које сам нашао код провидура Vicenca Gritti од 30. априла 1748. године. Тај број из-

носи 6.710 војника. Томе броју сам додао број Грбљана који сам нашао код Маријана Болице а који износи 1.648 војника, са напоменом да по мом мишљењу овај број није опао у периоду од 1613. до 1712. године. Та два броја укупно износе 8.358 војника. Ја сам то заокружио на 8000. Мислим да се том начину излагања и закључивања ништа не може приговорити.

Томе насупрот, Јован Томић и др Станојевић оперишу са бројем од 1.500 Црногораца, односно Катунџана. Они су дошли до закључка да су се само Катунџани супростављали Ахмет-пашама. До тог закључка су дошли на основу погрешне интерпретације депеше Карла Пицанија од 24. августа 1712. године. Никада нијесу били у стању да наведу било који докуменат да су само Катунџани бранили сектор Царева лаза и да их није било више од 1.500.

Др Станојевић није у могућности да се супростави тим подацима које сам изнио, па се задржао само на једном и закључио: „Пошто је да Болица није вршио попис Црне Горе 1613. нити су Грбљани 1712. учествовали са Црногорцима на Царевом лазу“.²⁵ Припућен сам да др Станојевића упутим на податке о Болицином спису које сам изнио у моме раду на стр. 43. Ја сам те податке критички пропратио на странама 140 — 141. Потребно је да др Станојевић детаљније прочита тај спис, па ће видјети да тамо описани догађаји допиру до 10. новембра 1613. године, тј. до сукоба Црногораца са Арслан-пашом у Косовом лугу у Бјелопавлићима. Према томе, подаци које налазимо код Болице потичу из времена до 10. новембра 1613. иако их је Болица доставио Венецији у мају 1614, како сам ја то на стр. 43 и навео.²⁶

Да ли су Грбљани били заједно с Црногорцима 1712. године — пустићемо да о тим догађајима гово-

²⁴ Ј. Томић, *Поход Нуман-паше Ђуприлића на Црну Гору 1714. г.*, Глас СКА СХЛVI, II разред, Београд, 1932, 87.

²⁵ Историјски записи, књ. XXV, св. 4, 1968, 658.

²⁶ Lenormant Francois: *Turcs et Montenégrens*, Paris, 1866, 317—319.

ре савремени извори, тј. Пизанијева депеша од 24. августа. Да не бисмо читаоца замарали италијанским текстовима, навешћу само коментаре љутих непријатеља боја на Царевом лазу из 1712. године, Јована Томића и самог др Станојевића. Ево како Томић описује ситуацију после 26. јула по старом календару, тј. по избијању Ахмет-паше на Цетиње: „Али стим још није била завршена везирова акција у Црној Гори. Поред ових потчињених Црногораца било их је који нијесу хтјели да чују за потчињавање везиру. Ту су на једној страни били Грбљани и на другој племена на Млетачкој међи према Новоме. И на једне и на друге имали су утицаја Владика Данило и Милорадовић и везир је хтио да прве потчини а друге да похвата те да тек тако у потпуности изврши Султанов ферман. Први су на реду били Грбљани. Ови су са Црногорцима били од самог почетка њиховог покрета против Турака.“²⁷

Од Томићевог гледишта не разликује се ни својевремено писање самог др Станојевића. Он каже: „Али тиме још није била завршена везирова акција у Црној Гори. Сви Црногорци нијесу повили главу. Грбљани и племена на Млетачкој граници продужише отпор... Грбљани су били с Црногорцима од самог почетка покрета против Турака.“²⁸

Према наведеним документима, неоснована је садашња тврдња др Станојевића да Грбљани нијесу били са Црногорцима у борбама против Турака 1712. године. Пизанијева депеша недвосмислено тврди да су Грбљани били заједно с Црногорцима, чак и да су наставили са отпором када је Ахмет-паша избио на Цетиње.

Наведени Томићев коментар је тачна интерпретација Пизанијеве депеше од 24. августа 1712. године, а др Станојевић је само препри-

чао Томића и не наводећи изворе одкуда је податке узео.

Сада можемо да погледамо другу страну медаље. У својој другој књизи „Питање Царева лаза“ Томић каже супротно наведеном. По њему се коалиција Црногораца, херцеговачких племена и Грбљана распала прије боја на Царевом лазу. Он каже: „Јер тачно је да су од бокелских племена уз Црногорце били пристали само Грбљани, а крајни резултат двогодишње заједнице Црногораца, херцеговачких племена и Грбљана није била велика победа на Царевом лазу, него прво распад те коалиције а затим излазак Ахмет-паше на Цетиње и рушење цетињског Манастира.“²⁹

Овдје лежи још један доказ недоследности у тумачењу једног истог извора. Вјероватно је због тога др Станојевић тако брзо пријешао преко те чињенице са обичном констатацијом: „познато је да Болица није вршио попис Црне Горе 1613, нити су Грбљани 1712. године учествовали са Црногорцима на Царевом лазу“. Ако се неко упушта у дискусију са другим, онда по мом мишљењу нема мјеста изразу „познато је“. Познато је само оно што се сувим чињеницама може доказати, а све остало је непознато.

3. Да ли су владика Василије и Петар I фалсификатори?

Поново се морамо вратити на двије личности из куће Петровића Његоша, на владике Василије и Петра I. Ја сам уложио доста труда да објасним услове под којима је радио владика Василије и да докажем да се ова личност не смије тако површно посматрати. На крају сам закључио: „Цио оптужујући материјал који је Томић изнио против Василија добио би другу боју ако бисмо савјесно обрадили цио период дјеловања владике Василија и услове под који-

²⁷ Ј. Томић, *Турски поход на Црну Гору 1712. год.*, 185—186.

²⁸ Др Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба Владике Данила*, 97.

²⁹ Ј. Томић, *Питање Царева лаза*.

ма је радио. Ми не држимо да би у таквом случају била доведена у питање морална вредност писца билешке из Цетињског летописа.³⁰

Кад сам обрађивао питање пјесме „Царев лаз“, онда сам за владика Петра I поред осталог рекао: „Опјевати на примјер браћу Ђурашковиће, Јанка и Богдана за дјело у коме нијесу имали заслуга, по нашем мишљењу би изазвало незадовољство осталих угледних братстава Ријечке нахије, а то се не би поклапало са државничким способностима Петра I.“³¹

Сада да видимо како том питању прилази др Станојевић. Он каже: „Митрополит Василије Петровић био је човјек бујне маште и темперамента, па није презао ни од фалсификата. Већ 1744. године приликом посјете Венецији, Василије се служио фалсификатима, снабђевен лажним изјавама црногорских главара, које је у Венецији сам писао и печатио фалсификованим печатима уз помоћ неког Клинка.“³²

„Митрополит Сава Петровић одлучно је демантова овакав поступак архимандрита Василија и назвао га фалсификатором и преварантом који пише „фалсе књиге да превари преведрога Принципа да му благо измами“. Када знамо да је Василије био спреман на овакве ствари онда према његовом писању мора се бити врло критичан.“³³

На једноме мјесту мало даље др Станојевић каже: „Тек други његови списи и *Историја о Черној Гори* пружили су богату основу за

стварање легенде о Царевом лазу из 1712. године. Василије је већ створио ту легенду. Петру I Петровићу, састављачу пјесме „Царев лаз“, који је одлично познавао сву територију Црне Горе, није било тешко на основу Василијево *Историје* и других његових списа саставити пјесму о великој и апсолутној црногорској побједи на Царевом лазу 1712. године.“³⁴

Претпостављам да су др Станојевићу добро познати сви материјали који се односе на сукобе владике Саве Петровића са Млетачком Републиком по питању стварања такозване македонске регименте. Немам разлога да сумњам да др Станојевић зна да је по налогу митрополита Саве, млади монах Василије водио 1741. године преговоре са Напуљским двором за формирање једног добровљачког пука од Црногораца, Брђана и млетачких поданика из Боке Которске и арбанашког приморја. Др Станојевићу су сигурно познате и непријатности које је владика Сава имао због тога.³⁵

Нема сумње да су др Станојевићу познати сукоби између двије угледне которске породице Грбичића (Болица) и Бућа, као и став надинтенданта Николе Болице према Црногорцима.³⁶

Овдје није мјесто да се задржавамо на том проблему, па ћемо се само послужити једним коментаром који гласи: „та страница из историје црногорско-млетачких односа јесте пуна интереса. Ту се јасно види на једној страни млетачка интрига и друга средства којима се млетачке власти

³⁰ Др Н. Вукчевић, *Питање боја на Царевом лазу*. 54.

³¹ Исто, 98.

³² По Томићу, његово име није Клинк, већ Кинцх (*Питање Царева лаза*, 93).

³³ *Историјски записи*, 1968, књ. XXV, 661.

³⁴ Исто, 667.

³⁵ Глас СКА ХСVI, 211; Томић, Ј. *Питање Царева лаза*, 93. напомена бр. 3 (види Споменик СКА LXXII стр. 31—5).

³⁶ Извјештај Marka Querini Млетачком сенату од 12. јула 1712. (Споменик СКА LXXII стр. 30—32, Писмо Василија Петровића Млетачком сенату од 20. новембра 1743. Спом. СКА LXXII стр. 32—33. Писмо црногорских главара Млетачком сенату (које се приписује Василију) од 25. новембра 1743. Спом. СКА LXXII стр. 33—35.

служе, када су у питању млетачки интереси, а на другој страни необавештеност, лаковерност и колебљивост простог народа у Црној Гори... Исто тако овом приликом види се јасно зашто се од стране Црне Горе одолевало навалама са супротне стране и зашто су разбијане млетачке интриге, када је тамо био Василије, и зашто су опет Млечани успевали кад тамо није њега. Познавајући душу свога народа и његове склоности Василије га је умео повести за собом и рукавати њим, а окретан и лукав знао је боље него икоји други до тле доскакати Млечићима.³⁷

У таквим сукобима какви су заиста у то вријеме постојали између црногорских владика и Црногораца уопште, са једне, и Млечића, са друге стране, могао је и сам владика Сава бити доведен у незгодан положај, те му је било најлакше све свалити на још младог и неодговорног монаха Василија. Очито је да и сам Сава жели то да представи као наивну ствар, као да и Василије није имао тежих намјера осим да „преведроме Принципу измамаи паре“. Дипломатија је увијек дозвољавала да се кривица свали на неодговорнијег да би се заштитили виши интереси.

Овдје нема мјеста за обраду свих тих материјала, а и нема потребе, јер ја сам у мом раду навео доста доказа из којих се може слободно видјети да су Д. Руварац и Ј. Томић били необјективни у приказивању владике Василија Петровића. Тим, стопама је пошао и др Станојевић. Ја сматрам да није научно исправно бацати љагу на Василија Петровића да би се омаловажила биљешка у Цетињском љетопису која се приписује Василију, а која је непремостива препрека свим теоријама које тврде да у јулу 1712. године није било боја на Царевом лазу.

Василије Петровић је био врло интересантна личност. Предузимљив и енергичан до крајности. О-

кретан и интелигентан. Његове мисије (почев од раније младости па све до смрти) у Напуљу, Венецији, Бечу и Русији јасно говоре да је био човјек високих квалитета. Потребно је да схватимо прилике XVIII вијека да бисмо знали да цијенимо ову личност. Са моје тачке гледишта није оправдано без икаквих доказа тог великог човјека оквалификовати као „да није презао ни од чега“ и називати га „преварантом и фалсификатором“.

Исто тако је неприхватљиво Станојевићево гледиште о владци Петру I. Овај велики патриота, борац, просветитељ, митротворац, државник и изнад свега човјек био је моралан до крајњих људских граница. Људљиви и својевољни Црногорци, који у принципу тешко признају ауторитете, називали су га још за живота „Свети владика“. Ја се никако не могу помирити са тим да је без икакве нужде овај велики човјек изопачавао факта и пјевао пјесме о црногорској побједи и турској погибији које није било. Ако није било чега другог, доброг и срећног, заиста је било доста борби Црногораца са Турцима, тако да је имао о чему да пјева да не измишља неке којих није било. Та тврдња др Станојевића је утолико несхватаљивија када сигурни архивски подаци са разних страна јасно говоре да је тих дана, може се рећи управо тога дана, турска војска скупо платила своје надирање ка Цетињу и да се тај поход на крају крајева завршио турским неуспјехом и успјешном црногорском одбраном.

4. Питање биљешке о боју на Царевом лазу из Цетињског љетописа

Др Станојевић сматра да сам направио грешку када сам биљешку из Цетињског љетописа која се односи на 1712. годину објавио независно од биљешки које се одnose на 1711. и 1714. годину, јер се

³⁷ Ј. Томић, *Црногорски митрополит Василије Петровић*, Глас СКА ХСХVI, II разред, 211.

ове три биљешке налазе у једном пасусу и посљедица су збивања која су историјски повезана. На крају др Станојевић каже: „нико нема право да из једног посебне пасуса који је Василије сам издвојио истрже поједине реченице и оглашава за посебне биљешке“.³⁸

Није никаква новина да догађаје из 1711, 1712. и 1714. године треба посматрати повезано, јер су они посљедица пристајања Црногораца уз Русију и напада на турске градове. Василије је те догађаје тако представио, а то је исто чинио и митрополит Сава. Народне пјесме које се односе на ове догађаје такође их повезују, а то сам исто чинио и ја. Од те повезаности најприје је почео да бјежи противник Царева лаза из 1712. године Јован Томић, који каже: „Међутим, прави узрок Ђуприлићеву походу на Црну Гору 1714. године, није био тај него прво, скривена тежња Порте да пре него огласи рат Млетачкој Републици, учини Црну Гору безвредносноу за Републику“.³⁹

Ти се догађаји могу посматрати у одређеној повезаности, што је и једино правилно, али то нема никакве везе са биљешкама које се налазе у једном пасусу. То нијесу посебне реченице, како жели да их представи др Станојевић, већ посебне биљешке које, исто као и оне друге које се налазе ван овога пасуса, почињу карактеристичним ријечима љетописних биљешки „Ва љето“ или „Ва љето Христово“.

Наведене чињенице потврђују да др Станојевић није у праву када ми прави примједбу да сам биљешку за 1712. годину објавио независно од других. Ова биљешка је код мене објављена исправно и могу слободно да кажем да је она први пут исправно предата јавности изузимајући фотокопију Цетињског љетописа, што пак није случај са биљешкама које је об-

јавио др Станојевић. Узимам слободу да истакнем сљедеће грешке: У биљешци која се односи на годину 1711. Михаило Милорадовић се не зове Милорадовић већ Милорадовић. Испуштене су ријечи „ка владики Данилу и Црногорцима“. У биљешци која се односи на 1712. испуштен је датум који стоји са стране а који се односи на рушење манастира.

5. Да ли је тачно тврђење др Станојевића да је владики Василије у Русији говорио само о апсолутној црногорској побједи 1712. године

Несхватљиво је тврђење др Станојевића да ја нијесам читаоцу саопштио садржај Василијевијевог састава у Русији у вези с догађајима из 1712. године. Др Станојевић каже: „Вукчевић није саопштио читаоцу садржај Василијевог писма, јер да је то урадио изазвао би велику сумњу у његово писање“.⁴⁰ Ријеч је о следећим Василијевијевим саставима: Василијево писмо Бестјужеву — Рјумину од 22. априла 1753, Василијево писмо Петру Ивановићу Шувалову од 2. маја 1753, Василијева „Историја о Черној Гори“ из 1754. и, на крају, Василијево писмо Александру Михајловичу Галицину од 23. децембра 1765. године. Станојевић закључује: „иако су Вукчевићу сви ови подаци познати он их није наводио нити покушао да их објасни, али му зато није сметало да тврди да је Василије у својим саставима у Русији представио турски поход на Црну Гору 1712. године „као годину Црногорских патњи и искушења и истовремено као турски неуспјех“. Напротив, Василије у својим писмима упућеним у Русију у којима је ријеч о догађајима у Црној Гори 1712. године као и у својој Историји Црне Горе, говори о апсолутној и нечувеној црногорској побједи над Турцима 1712. године.“⁴¹

³⁸ Историјски записи 1968, XXV, 661.

³⁹ Ј. Томић, *Питање Царева лаза*, 105.

⁴⁰ Историјски записи за 1968. XXV, 661.

⁴¹ Историјски записи за 1968, књ. XXV, св. 4, 662.

Тврдња др Станојевића да владика Василије у свим својим саставима у Русији говори о апсолутној црногорској побједи над Турцима 1712. године не може да се одржи, јер њу побијају историјска факта. Чињеница је да Василије у већини својих састава говори о црногорској побједи, али не и у свима. Ово доказује Василијево писмо Државној колегији иностраних дјела од 21. јануара 1753. године, гдје налазимо следећи текст: „Оставлен на себја самом в 1712, 1714 и 1716 годјех великие турецкие војни наблек чрез которих старалис оние варвари привест в последнее истребление Чернују Гору.“⁴² Према томе, тачна је моја тврдња да је Василије у Русији 1712. годину приказивао као годину црногорских патњи и исушења и истовремено као турски неуспјех.

Као што је и сам др Станојевић констатовао, Василијеве тврдње у наведним писмима као и у Историји потпуно се поклапају. Свуда је ријеч о 60.000 Турака које су Црногорци потукли. Сви су ови материјали наведени у мом раду на страни 126. Сам ће се др Станојевић увјерити колико је апсурдна његова тврдња ако прочита коментар о овим Василијевим саставима на страни 13. и 14. мога рада. Због дужине текста навешћу само један пасус са стране 13. који гласи: „Митрополит Василије у својим представкама у Русији и у својој „Историји“ нигдје не говори о Царевом лазу него само о турском походу 1712. године, који се свршио турским неуспјехом. Он га је представио тако, да су Турци због пристајања Црногораца уз Русију, а по закључењу мира између Русије и Турске на Пруту 1711. године, напали на Црну Гору у љето 1712. године, са 60.000 војника под командом босанског везира Ахмет-паше Шапчалије, и да су их Цр-

ногорци потпуно разбили. По томе је Порта затражила мир од Црногораца, али ови на то нијесу пристајали да би доказали своју вјерност Русији и цару Петру Великом“. На тој истој страни под напоменом 25. наведен је тачно према оригиналу тај текст из Василијеве историје са стране 32—33, који је заузео простор од 8 редова. И на крају једна примједба. Др Станојевић каже: „Напротив Василије у својим саставима упућеним у Русију...“. Василије није наведена писма и „Историју“ писао ван Русије па их тамо упућивао, већ је све ове саставе писао у Русији, за вријеме свога првог и трећег тамошњег боравка.

6. *Да ли је Цетињски манастир срушен 29. јула по старом календару и да ли је владика Василије помјерио датум боја на Царевом лазу?*

Дубровачки заповједник у Коначлима Михо Бунић јавио је у Дубровник 3. августа да Ахмет-паша топовима руши Цетињски манастир. Пошто из Пизанијевих депеша знамо да је Ахмет-паша стигао на Цетиње најраније 6. августа по новом календару, извео сам једино могући закључак да је Бунићев извјештај датиран по старом календару. Др Станојевић се мири са чињеницом да је датум рушења цетињског манастира управо онај како је наведено у Цетињском љетопису,⁴³ али се супротставља мом начину резоновања, јер тврди да ниједан историчар није пронашао ниједан докуменат неког званичног дубровачког представника са датумом по старом календару.⁴⁴ Док се Станојевић мири са чињеницом да је вијест из Цетињског љетописа у погледу датума рушења манастира тачна, он се супротставља датуму боја на Царевом лазу и тврди да је владика Василије као чо-

⁴² Споменик, СКА XXV, 12а, Београд 1895.

Пошто штампарија нема старословенска слова, није могуће текст написати као у оригиналу.

⁴³ Др Г. Станојевић, Историјски записи, XXV, св. 4, 663.

⁴⁴ Исто, 663.

вјек црквеног образовања везао овај бој за дан Мученице Марине у народу познат под именом Огњена Марија, јер је победа Црногораца над Турцима била право чудо које је могло да се деси једино уз помоћ неког светитеља. На крају др Станојевић закључује: „да је тај празник падао неколико дана раније или касније Василије би ставио тај датум“.⁴⁵

Историјске чињенице говоре против закључака др Станојевића. Ахмет-паша није могао да руши Цетињски манастир прије доласка на Цетиње, те је сâм тај факат довољан да потврди да је Бунићев извјештај датиран по старом календару. Мислим да неће бити на одмет ако укажем на следеће чињенице: Реформа календара, као и свака друга новина, није ишла тако глатко. Астрономи су још 1260. године указали на потребу реформе календара, јер је те године прољећна равнодневица пала 14. марта, тј. 7. дана раније него што би то смјело да буде. Тим питањем су се бавили и црквени сабори у Констанцу и Бавзелу 1414. и 1436. године. Такође је и познати Тридентски сабор 1545. расправљао ово питање. Реформу је спровео папа Гргур XIII тек 1582. године, послје расправа које су трајале читавих 10 година. Католичке земље су реформу примиле убрзо, иако не све одједном, док то није био случај са протестантима и православнима. Пруска је прихватила реформу 1700. Протестантске Швајцарска 1701, Енглеска 1752, а Шведска 1753.⁴⁶ Невенчане православне цркве су је прихватиле послје првог свјетског рата, а словенске чак ни данас. Краљевине Србија и Црна Гора ушле су у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са старим календаром.

Дубровник се налази управо на граници православља и католицизма и није никакво чудо ако се стари календар појављивао у

пракси, иако не званично, утолико прије што је ова вијест долазила управо са „православног“ терена.

Такође је неприхватљив Станојевићев начин резоновања у погледу помјерања датума боја на Царевом лазу и наводног везивања за дан Огњене Марије. У црквеном календару нема „празних“ дана. Сваки дан је везан за неког светитеља, великомученика, мученика итд., тако да нема потребе да се један датум помјера да би био у складу са датумом неког светитеља. Само три дана послје Огњене Марије је Свети Илија, у народу далеко познатији светац од Огњене Марије. Овај датум се потпуно поклапа са хронологијом збивања, а и природније би било да је Илија Громовник поразио турску војску на Царевом лазу него Мученица Марина. Према томе, тај начин резоновања др Станојевића морамо да одбацимо као нелогичан. Таквим аргументима није могуће побити историјске чињенице које су прикупљане са разних страна и чија конфронтација даје резултат да је турски пораз био баш тога дана.

Један од најпознатијих празника нашег народа је Видов-дан. Он није познат по св. Виду, већ по косовској трагедији која се збила тога дана. Према томе, видимо да догађај није популаран због тога што се десио одређеног дана, већ је напротив црквени празник познат по догађају.

На крају треба нагласити да је др Станојевић помијешао појмове, Владика Василије један једини пут наводи датум 17. јул, и то у писму Петру Ивановичу Шувалову, али не наглашава да је то било на дан Мученице Марине. То је наглашено у запису који се налазио на србуљи која се изгубила, а као што знамо све чињенице говоре да Василије није имао удјела у писању тога записа.

⁴⁵ Исто, 663.

⁴⁶ Максим Трпковић, *Реформа календара*, Београд 1900, 26—27.

7. *Да ли је неки бој Црногораца и Турака у сектору Царева лаза за вријеме морејског рата могао да послужи као подлога за стварање тако велике традиције*

Др Станојевић и даље остаје при ранијем гледишту, да је основу за традицију о црногорској побједи на Царевом лазу дала нека борба Црногораца и Турака из морејског рата. Он тврди да је средином XVIII вијека у Црној Гори постојала традиција о црногорској побједи на Царевом лазу, али не о оној из 1712. године, већ из морејског рата. Да средином XVIII вијека није постојала традиција о црногорској побједи из 1712. године, др Станојевић се позива на писмо митрополита Саве Петровића руској царици Јелисавети Петровој у коме није ријеч о црногорској побједи, већ напротив — о страдањима Црногораца и зарањању Црне Горе. За потврду своје тезе др Станојевић наводи и писмо црногорских главара руској царици Катарини Алексиевној из 1769. године, чији дио текста код Станојевића гласи: „Зачто потом отоманскаја Порта по закљученим прускаго мира в 1711. году прислала на разорение наше свој турецкој војск под командују сераскера Ахмет-паши“.⁴⁷ По старом обичају др Станојевић преписује све од Ј. Томића, па и штампарске грешке. Потребно је да те грешке исправимо. Није закљученим, него закључении; није прускаго, јер то нема ничега заједничког са немачком провинцијом Пруском, него прутскога по ријечи Пруту; није командују, него командоју.

Може се слободно рећи да др Станојевић није схватио суштину ових састава, иако је то сасвим једноставно питање. Митрополит Сава не говори о боју на Царевом лазу, нити пак о 1712. години као посебном догађају. Он говори о посљедицама које су Црногорци имали што су 1711. године приста-

ли уз Русију. То исто чине и црногорски главари 1669. године, па набрајају 6 турских напада на Црну Гору који су се десили као посљедица догађаја из 1711. године. То су турски напади 1712, 1714, 1716, 1727, 1731. и 1739. године. Као што је познато, митрополит Сава је у својој представи из априла 1743. године прећутао црногорски успјех у боју против Турака на Трњинама 1716. године. Циљ му је био чит. Он је од Русије тражио помоћ, па су му биле потребне патње и страдања, а не побједи. Чудно је да др Станојевићу није пошло за руком да повеже ова два документа. Писмо митрополита Саве из 1743. и писмо црногорских главара из 1769. године из истог су извора. Оба је писао митрополит Сава. Сава је, наравно, добро знао што је раније писао руском двору, те је писмо црногорских главара морао да саобрази своје ранијем писму. Према томе, не ради се о постојању или непостојању традиције о Царевом лазу из 1712. године, већ се ради о двије тактике. Једна је митрополита Саве, гдје говори о патњама и страдањима, а друга је владике Василија, који је најприје ишао Савиним стопама, па је убрзо дошао до сазнања да се са побједама може више постићи него са патњама.

Владике Сава и Василије су писали 6. јануара 1757. године млетачком дужду, па су га том приликом подсјетили на многе ратове и бојеве гдје су Црногорци помогли Млечићима. Тамо су наведени: Кипар, Кандија, Херцег-Нови, Цетиње, Требиње, Водник, Шестанска гора, Суторман, Вртијељка, Котор, Бар и Улцињ.⁴⁸ Тамо нема ни помена о боју на Царевом лазу. Да је заиста у морејском или неком другом рату, у коме су Црногорци били млетачки савезници, био и бој на Царевом лазу, ја не видим никакав разлог зашто то не би владике Сава и Василије нагласили. Тим ни најмање не би

⁴⁷ Историјски записи, књ. XXV св. 4, Титоград 1968, 664.

⁴⁸ Споменик СКА LXXXVI П, други разред, Београд 1938, 40.

био бачен у засјенак и бој на Царевом лазу из 1712. године. Владике Сава и Василије су боље него црногорски главари знали све бојеве гдје су Црногорци помагали Млечићима, па они о Царевом лазу не кажу ни ријечи. Потпуно је јасно зашто га нијесу навели, јер тога боја у морејском рату није ни било нити за њега знају домаћи извори, а ни богата млетачка архивска грађа. Црногорски главари су у два маха 1747. и 1749. године навели бој на Царевом лазу заједно са другим бојевима који су се десили у периоду од 1684. до 1718. године. Ако су се црногорски главари и похвалили својим доприносом за Млетачку Републику бојем на Царевом лазу, сами Венецијанци то не признају, јер у италијанском првеоду предметног писма, како тврди сам др Станојевић, изостављен је бој на Царевом лазу. Све те чињенице јасно говоре да су црногорски главари мислили на бој на Царевом лазу из 1712. године. По мојој логици није могуће замислити да Венецијанци нијесу ништа забиљежили о великој турској погибљи на Царевом лазу из доба морејског рата, када су им Црногорци били савезници, а на другој страни знамо да су нотирали низ других факата које сам др Станојевић назива безначајним акцијама.

Пизанијева преписка с Ахмет-пашом и хитно одашиљање драгомана Медуна на Цетиње код Ахмет-паше, те настојање овога да Ахмет-пашу убједи да није згодно да са војском силази у Грбаљ у близини млетачке границе, као и стална предострожност млетачких одреда на том сектору и повећани број галија у водама Будве — указују на чињеницу да су се Венецијанци плашили да ће их Турци напасти. Чињеница да се Ахмет-паша са Цетиња морао вратити назад, и то не у потпуном реду, могла је Црногорцима да да повода да ово сматрају својим доприносом за Републику, те су тако у ред бојева гдје су помогли Мле-

чићима навели и бој на Царевом лазу из 1712. године.

Др Станојевић сматра да је традиција о Царевом лазу из 1712. године створена почетком XIX вијека, а на основу састава митрополита Василија, и да је ова потисла традицију која је владала у XVIII вијеку, а која се односила на бој на Царевом лазу из морејског рата. Он каже: „као што смо видјели, у XVIII вијеку у Црној Гори очувано је сјећање на пораз у борби против Турака 1712. године и о правом разору црква и манастира. Истовремено постоји традиција о борби на Царевом лазу као историјском догађају из морејског рата. У писму црногорских главара из 1747. године помиње се 60.000 турских војника. Тај број ће Василије унијети у своју Историју о Црној Гори. Подударност броја турске војске је потпуна. Тај број Василије није измислио, него је то преузео из традиције. Догађаји су временски врло блиски, тако да су личности савременици и морејског рата.“⁴⁹

Слободно се може рећи да састави владике Василија немају ничега заједничког са формирањем традиције у Црној Гори у односу на 1712. годину, јер су они народу били толико непознати да заиста нијесу могли имати никакав утицај на формирање традиције. Ти су састави код нас много касније објављени. Чак и данас није велик број људи који је упознат са Василијевим писмима писаним у Русији и са његовом Историјом о Црној Гори. По погрешно наведеној години издања, могло би се рећи да Василијева историја није ни самом др Станојевићу много позната, јер ова није штампана 1756. године, како тврди др Станојевић, већ 1754. године.

Др Станојевић се бави ствари-ма које у науци нијесу уобичајене. Он свјесно прећуткује чињенице које не иду у прилог његовој тези. Тако он говори о подударности броја турске војске из писма црногорских главара од 1747. године и

⁴⁹ Исто, Записи, књ. XXV, св. 4, 1968, 666.

Василијеуе „Историје“ гдје је ријеч о 60.000 Турака, тврдећи да је Василије овај број узео из постојеће традиције која се односила на бој на Царевом лазу из морејског рата.

Ми имамо сигуран историјски доказ да су савременици боја на Царевом лазу из 1712. године цијенили јачину турске војске која је наступала од Служа и Подгорице ка Цетињу са 60.000. То је истакнуто у писму Ивана Лукачевића Подгоричанина, које је догађајима савремено јер је писано 1. септембра 1712. године. Према томе, број од 60.000 Турака не потиче из морејског рата нити из неке традиције оформљен из тога доба, већ из 1712. године. И Василије и црногорски главари су узели овај податак искључиво отуда.

Тврдња др Станојевића да је бој на Царевом лазу био за вријеме морејског рата а не у јулу 1712. године лишена је сваке научне подлоге. Из сигурних историјских података знамо да су Турци у времену од 14. до 26. јула по старом календару наступали од Служа и Подгорице ка Цетињу. Изнијета факта су најтјерала др Станојевића да је признао да су Турци наступали преко Царева лаза. Да су Црногорци Турцима давали жилав отпор и на крају их приморали на повлачење говори 7 историјских извора, и то: писмо Ивана Лукачевића од 1. септембра 1712. године, биљешка из Цетињског љетописа, биљешка са књиге „Љествица“ која се налази у манастиру Савини, биљешка са непознате Србуље, извјештаји провидура Пизанија, архивска грађа из Дубровника и, на крају, архивски подаци из Котора. Насупрот томе, у прилог боја на Царевом лазу из морејског рата не говори нити један једини докуменат, јер је др Станојевић био принуђен да призна да се сви бојеви наведени у писмима црногорских главара из 1747. и 1749. године нијесу десили за вријеме морејског рата, како је то својремено сам тврдио, већ у периоду од 1684. до 1718. године.

Сувишно би било доказивати да се 1712. година налази управо у овом периоду.

ЗАКЉУЧЦИ

Др Станојевићу се и као историчару и као критичару могу пратити најозбиљнији приговори. Он и сувише брзо изводи закључке и њима даје печат сигурности, мада материјали на које се позива не пружају гаранцију да је такав закључак тачан.

Код нас постоји доста литературе која говори о положају Црне Горе за вријеме морејског рата. Ови материјали не пружају слику да су онда Црногорци били уједињени до те мјере да су Турцима могли да дају такав отпор и да сва племена старе Црне Горе то сматрају подједнако својим успјехом. Томе насупрот, догађаји послје 1711. године недвосмислено тврде да је било постигнуто јединство, не само Црногораца већ и Брђана, Примораца и неких херцеговачких племена. Према томе, тврдња др Станојевића да је основу за стварање традиције у старој Црној Гори о побједи Црногораца над Турцима на Царевом лазу дала нека побједа Црногораца из морејског рата потпуно је нелогична, утолико прије што о томе нема помена нити у домаћим изворима нити у богатој архивској грађи Венеције.

Грешка др Станојевића се по мом мишљењу у првом реду састоји у томе што своју поставку базира на неком несигурном документу у који се занесе до те мјере да заборави на сва друга факта. У жељи да одбрани своју тезу, он отиде и сувише далеко и тако пада у недозвољене контрадикције. Навешћу само неколико: На основу писма владике Данила, Михаила Милорадовића и црногорских главара од 12. јула 1712. године, упућеног провидура Пизанију, др Станојевић изводи закључак да Црногорци „муниције нијесу имали или су је имали вр-

ло мало. Борбу су морали углавном водити хладним оружјем⁵⁰. Он то све чини само због тога да би умањио жештину борбе у јулу 1712. године. Међутим, архивски подаци Венеције, Дубровника и Котора недвосмислено говоре да су Црногорци Ахмет-паши пружи-ли жилав и организован отпор и да су га на крају присилили на повлачење уз врло тешке губитке његове војске. Тешко је прихвати гледиште да су то постигли голим рукама и хладним оружјем. Иако је Пизани био против Црногораца, ови су имали доста једномишљеника на млетачкој територији који су сигурно учинили све да својој браћи помогну у тако пресудним моментима. Сам др Станојевић је објавио документ из кога се види да се Бећир-бег жалио провидуру Пизанију 26. септембра 1711. године како је Петар Ђеловић из Рисна продао устаницима не само муницију него и један топ.⁵¹ Организована и жилава борба Црногораца како приликом турског наступања тако и приликом турског повлачења не даје слику да су се борили празних руку.

Др Станојевић је објавио једно писмо црногорских главара од 13. априла 1749. године упућено Синдикима Инквизиторима. Они се позивају на борбу гдје су помогли Млетачкој републици. Те борбе су наведене овим редом: Оштра понта, Вртијељка, Суторман, Царев лаз, Херцег-Нови, Требиње, Царине, Клобук, Улцињ и Вар.⁵² Да бисмо видјели како изгледају супротности код др Станојевића, употребимо 3 мјеста из овог писма које је др Станојевић објавио 1960. године са 3 одговарајућа мјеста из његовог приказа мога рада из 1968.

1) 1960. године: „Из овога писма се јасно види да се Царев лаз као мјесто борбе наводи у доба морејског рата, јер сва поменута мјеста борбе су из тога времена“.⁵³

1968. године: „Драгићевић и по њему Вукчевић истичу да се све битке нијесу одиграле за вријеме морејског рата тј. прије 1699. године. ... Драгићевић је у праву када тврди да се борбе код Бара и Улциња односе на турско-црногорски рат 1714 — 1718. године.“⁵⁴

2) 1960. године: „Сва наведена мјеста борбе и у једном и у другом документу могу се на основу савремене млетачке грађе тачно установити“.⁵⁵

1968. године: „Истина, у савременим млетачким документима неке борбе које су наведене у писмима црногорских главара из 1747. и 1749. године не могу се са сигурношћу утврдити. Не можемо очекивати од млетачких извора да нам открију све појединости из историје Црне Горе“... „Од десет наведених бојева у писмима црногорских главара на основу историјских података за седам се може утврдити да су били у вријеме морејског рата 1684 — 1699. а посљедња два у вријеме млетачко-турског рата 1714 — 1718. године“.⁵⁶

—То практично значи да се од 10 бојева могу утврдити 9, али је др Станојевић избјегао да каже да је Царев лаз у право онај десети за који не може доказати да је био у овом периоду.

3) 1960. године: „Према томе јасно је да се никаква битка није водила на Царевом лазу 1712. године“.⁵⁷

⁵⁰ Историјски записи, књ. XXV, св. 5, 660.

⁵¹ Др Глигор Станојевић, *Црна Гора у доба владике Данила*, 75.

⁵² *Историјски записи*, књ. XVIII, 1960, св. 1, 138.

⁵³ Исто, 138.

⁵⁴ *Историјски записи*, књ. XXV, 1968, св. 4, 665.

⁵⁵ *Историјски записи*, књ. XVII, 1960, св. 1, 138.

⁵⁶ *Историјски записи*, књ. XXV, 1969, св. 4, 665.

⁵⁷ *Историјски записи*, књ. XVII, 1960, св. 1, 139.

1968. године: „Може бити још само спорно да ли су Катуњани на простору Царева лаза потукли неки мањи одред приликом турског надирања ка Цетињу 1712. године“.⁵⁸

Др Станојевић као критичар претјерано је субјективан. Својим неугодним тоном тјера противнике на расправе на таквом нивоу који њима не одговара, јер прихватање таквог тона значило би жртвовање једног дијела своје природе. Упознали смо се са низом контрадикторности и поставки које се не могу одржати. Из тог мноштва извући ћу један примјер. Др Станојевић говори о некој мојој исконструисаној побједи Црногораца над Турцима. Он каже: „сада да видимо како је Вукчевић исконструисао велику црногорску побједу на Царевом лазу 28. јула 1712. године.“⁵⁹ Он при том није навео ни једно мјесто из мога рада којим би се могла потврдити његова тврдња. Потребно је да др Станојевић пажљиво прочита текстове на стр. 13. и 170, па ће видјети да су то врло опрезни закључци, а никакве исконструисане побједи. Све се то некако може толерисати у односу

на оне тврдње које стоје у директној супротности са истином. Да наведемо један примјер:

Др Станојевић тврди да ја нијесам нагласио јачину јужног турског одреда под командом скадарског паше Тахира Махмутбеговића. Он каже: „пошто је одред иако Вукчевић то не наводи бројао око 7.000 људи“.⁶⁰ Ја сам пак у мом раду на осам мјеста истакао јачину јужног одреда од 7.000 војника, и то: на стр. 18 (2 пута) на странама 19. и 137, на страни 139 (два пута у тексту и једанпут под напоменом бр. 53) и, на крају, на стр. 152. Природа материје ме тјерала да неке ствари истичем по неколико пута. На неким мјестима то се могло избјећи, али сам у доста случајева то чинио намјерно, јер сам хтио да и обичном читаоцу помогнем како би могао да повезује поједина факта да би боље разумио цјелину. На жалост, нијесам рачунао са чињеницом да др Станојевић, који годинама ради на проучавању историје Црне Горе, неће примијетити једну чињеницу која је осам пута поновљена.

Др Никола Вукчевић

⁵⁸ Историјски записи, књ. XXV, 1968, св. 4, 663.

⁵⁹ Исто, стр. 660.

⁶⁰ Историјски записи XXV, св. 4, 662.